

Understanding Fichte's "*Die Bestimmung des Menschen*" in Relation to a German Vocational Genre, Accompanied by a Critical Review of Its English and Persian Translations

Meysam Sefidkhosh*

Mohamad Tahmasebi**

Abstract

Fichte's *Die Bestimmung des Menschen* was published during a pivotal moment in his intellectual life and sparked significant challenges within the philosophical culture of Germany. Shortly before this, Fichte had written a book titled *Die Bestimmung des Gelehrten*, indicating the historical context of an important literary genre in the late 18th and early 19th century in Germany, characterized by the active participation of prominent philosophers and thinkers. In this article, we first aim to explore this historical context to ascertain the tradition within which Fichte's work was written. Subsequently, we will critically evaluate both the English translations and, specifically, the sole Persian translation of this book from various perspectives, assessing their quality and examining their relationship with the genre of the vocational. Our findings indicate that Fichte's work is directly connected to the tradition through two currents: Popularphilosophie and the atheism debate. Furthermore, it becomes evident that most translations, both in English and Persian, have sacrificed the academic aspect of Fichte's book for its popular appeal. Thus, while they relate to the tradition of the vocational genre without necessarily referencing it explicitly, they do not adequately reflect its academic value.

Keywords: Destination, Determination, Human Purpose, Mission, The vocation of Man.

* Assistant professor of philosophy, faculty member of Shahid Beheshti University, Tehran, Iran (Corresponding Author), m_sefidkhosh@sbu.ac.ir

** Ph.D. Candidate of philosophy, Islamic Azad University, Science and Research Department, Iran, tahmasebi.mhd.65@gmail.com

Date received: 04/08/2024, Date of acceptance: 03/11/2024

Extended Abstract

Philosophers' books are sometimes unique in their content and structure, expressed in forms that are specific to the author, while at other times, they align with literary styles or genres that were prevalent during their time. The German philosophical culture in the second half of the 18th century and the early 19th century produced numerous treatises, chapters, and lectures combining the term *Die Bestimmung* with other words such as *Menschen* (human) or *Gelehrter* (scholar). The high number of these works and the diversity of their authors indicate that this should be considered an important philosophical genre of that period. In this article, we recognize this philosophical genre as the tradition of the vocational genre and demonstrate how it began with Spalding, an enlightened German philosopher and theologian, engaging prominent figures such as Kant, Mendelssohn, Schleiermacher, and Fichte. Fichte wrote two significant works within the tradition: *Die Bestimmung des Menschen*, which we translate as *The Determination of Man*, and *Die Bestimmung des Gelehrten*, both published during crucial periods in Fichte's intellectual life. In Iran, although Fichte's name has been mentioned since the early acquaintance with modern philosophy, it is only in the last decade that some of his writings have been translated into Persian. Fortunately, both of Fichte's vocational books have now been translated into Persian: one by Ismail Saadat and the other by Ali Fardousi. The book reflects the most important conceptual components of the tradition while simultaneously incorporating enlightenment and romantic elements. This seemingly incompatible combination is a characteristic of Fichte's thought as a whole. The book contains numerous inspiring and epic phrases that call upon individuals to engage in "understanding," "liberating imitation," "critique," and especially "self-critique." Notably, all these concepts are abundantly found in most books sharing a similar title. These themes are also related to the purpose of vocational books, which aim to design a form of popular philosophy (*Popularphilosophie*). In fact, behind the thoughts of writers like Fichte—who had a close relationship with the tradition of the vocational genre—lies the belief in a national or even global awakening towards philosophy and high culture. Fichte specifically perceives history as a path toward achieving ultimate unity among all humans. In this regard, he does not compare a fragment or period of a specific nation or ethnic group's culture and civilization with similar examples from past eras—such as ancient Greece—but rather focuses on the generalization and expansion of culture in modern times, viewing it as a significant achievement for realizing a unified cultural body. This perspective makes Fichte's *Die Bestimmung des Menschen* appealing to thinkers from other societies, leading to its

translation into English, French, Arabic, and recently Persian multiple times throughout the 19th century and beyond. In this article, after examining Fichte's *Die Bestimmung des Menschen* concerning the tradition of vocational writing in our first step, we conduct a critical analysis of its English and Persian translations and compare them with the original German text. Understanding the intellectual discourse and style of translators is paramount at this stage. Here, we find that these translators predominantly belong to enlightenment mission-driven currents that align interestingly with Fichte's vocational context; however, unfortunately, they do not reference the tradition or genre of vocational writings in Germany so that readers can appreciate the historical background behind this book. To achieve this goal, we analyze both translation quality through comparisons with the original German text and explore the intellectual and cultural currents influencing these translations because Fichte's work has a close connection with the social and political culture of its time. Our findings indicate that first, Fichte's book is influenced by Spalding's original model and belongs to a similar writing style; second, it reflects broader currents within public philosophy in 18th-19th century Germany and specific debates surrounding rationalism and atheism or what is known as Spinozism crisis; third, the continuous translation flow of Fichte's work into English shows progressive quality variations that are not uniform, while the Persian translation based on one of these is acceptable but insufficiently reflects scholarly standards because it neglects precisely those aspects that are crucial for academic use. The translator has overlooked these elements in Fichte's text while justifying this neglect with evidence from within the text that appears unjustified for the reasons we have outlined.

Bibliography

- Adler, Hans (1994), "Die Bestimmung des Menschen. Spaldings Schrift als Ausgangspunkt einer offenen Anthropologie", in: *Das achtzehnte Jahrhundert. Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für die Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts*, vol. 18, no. 2.
- Beiser, Frederick C. (2011), "Mendelssohn Versus Herder on the Human Vocation", in: *Moses Mendelssohn's Metaphysics and Aesthetics, Studies in German Idealism*, Reiner Munk (ed.), Berlin: Springer.
- Binkelmann, Christoph and Nele Schneider (eds.) (2015), *Denken fürs Volk? Popularphilosophie vor und nach Kant*, Würzburg: Königshausen and Neumann.
- Brandt, Reinhard (2007), *Die Bestimmung des Menschen bei Kant*, Hamburg: Meiner Verlag.
- Breazeale, Daniel (2013), "The Checkered Reception of Fichte's Vocation of Man", in: Daniel Breazeale and Tom Rockmore (eds.), *Fichte's Vocation of Man. New Interpretive and Critical Essays*, Albany: State University of New York Press.

- Giuseppe, D'Alessandro (1999), "Die Wiederkehr eines Leitworts: 'Die Bestimmung des Menschen' als theologische, anthropologische und geschichtsphilosophische Frage der deutschen Spätaufklärung", in: *Die Bestimmung des Menschen*, Norbert Hinske (ed.), Hamburg: Felix Meiner.
- Estes, Yolanda and Curtis Bowman (trans.) (2010), *J. G. Fichte and the Atheism Dispute (1798-1800)*, Burlington: Ashgate.
- Fichte, Johann Gottlieb (1396), *Maqsoode Ensaan*, trans. Ali Ferdowsi, Tehran: Dibayeh. [in Persian]
- Fichte, Johann Gottlieb (1395), *Goftaarhaaei Darbaareye Resaalate Daaneshmand*, trans. Esma'eel Sa'aadat, Tehran: Farhange Javid. [in Persian]
- Fichte, Johann Gottlieb (1964), Gesamtausgabe der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, ed. Erich Fuchs, Reinhard Lauth, and Hans Gliwitzky, Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, ff.
- Fichte, Johann Gottlieb (1846), *The Destination of Man*, trans. Mrs. Percy Sinnett, London: John Chapman.
- Fichte, Johann Gottlieb (1848), *The Vocation of Man*, trans. William Smith, London: John Chapman; 2nd., substantially rev. ed. in Johann Gottlieb Fichte's Popular Works (London: Trübner, 1873).
- Fichte, Johann Gottlieb (1956), *The Vocation of Man*, with an Introduction by E. Ritchie [LaSalle, IL: Open Court,]; 3rd. rev. ed. in The Popular Works of Johann Gottlieb Fichte (London: Trübner, 1889), (Further rev. and with an Introduction by Roderick Chisholm, Indianapolis: Library of Liberal Arts/ Bobbs-Merrill.
- Fichte, Johann Gottlieb (1987), *The Vocation of Man*, trans. Peter Preuss, Indianapolis: Hackett.
- Fichte, Johann Gottlieb (1996), "Reclamation of the Freedom of Thought from the Princes of Europe, who Have Hitherto Suppressed It", in: *What Is Enlightenment?: Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions*, James Schmidt (ed.), Berkeley: University of California Press.
- Fichte, Johann Gottlieb (1965), *Sämtliche Werke*, First Publication, in 6 Volumes, between 1845 to 1846, Berlin
- Fuchs, Erich, Carla de Pascale Marco Ivaldo, and Günter Zöller (eds.) (2005), *Fichte und die Aufklärung*, Hildesheim: Olms.
- Gordon, Alexander (1898), *Dictionary of National Biography*, Sidney Lee (ed.), vol. 53, London: Elder Smith & co.
- Hegel, George Wilhelm Friedrich (1986), *Hegel Scheriften*, Werke 2, Jenaer Scheriften, Suhrkamp, Frankfurt Am Mein.
- Heinz, Marion (1992), "Die Bestimmung des Menschen: Herder contra Mendelssohn", in: *Philosophie der Endlichkeit*, Beate Niemeyer and Dirk Schütze (eds.), Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Hellmuth, Eckhart (2002), "Enlightenment and Freedom of the Press: The Debate in the Berlin Mittwochsgesellschaft, 1783-1784", *History*, vol. 83, no. 271, 420-444
- Hinske, Norbert (1999), "Introduction", in: *Die Bestimmung des Menschen*, Hamburg: Meiner.
- Jacobi, Friedrich Heinrich (1789), *Über die Lehre des Spinoza in Briefen an den Herrn Moses Mendelssohn*, Breslau: Löwe.
- Jannidis, Fotis (2002), "Die Bestimmung des Menschen: Kultursemiotische Beschreibung einer sprachlichen Formel", *Aufklärung*, vol. 14, 75-95.

211 Abstract

- Jurewicz, Grazyna (2018), *Moses Mendelssohn über die Bestimmung des Menschen: eine deutsch-jüdische Begriffsgeschichte*, Hannover: Wehrhahn.
- Lorenz, Stefan (1994), "Skeptizismus und natürliche Religion. Thomas Abbt und Moses Mendelssohn in ihrer Debatte über Johann Joachim Spaldings Bestimmung des Menschen", *Moses Mendelssohn und die Kreise seiner Wirksamkeit, Wolfenbütteler Studien zur Aufklärung*, vol. 19, Michael Albrecht, Eva J. Engel, and Norbert Hinske (eds.), Tübingen: Max Niemeyer.
- Pascal, David (2014), "Schicksal/ Verhängnis/ Bestimmung", *Dictionary of Untranslatables: A Philosophical Lexicon*, Barbara Cassin (ed.), Princeton: Princeton University Press.
- Printy, Michael (2013), "The Determination of Man: Johann Joachim Spalding and the Protestant Enlightenment", *Journal of the History of Ideas*, vol. 74, no. 2, April (Article), University of Pennsylvania Press.
- Raatz, Georg (2014), *Aufklärung als Selbstdeutung: Eine genetisch-systematische Rekonstruktion von Johann Joachim Spaldings 'Bestimmung des Menschen' (1748)*, Tübingen: Mohr Siebeck.
- Spalding, Johann Joachim (1776), *Die Bestimmung des Menschen*, 9th Edition, Schaffhausen: Altdorfer.

بازشناسی کتاب تعیین آدمی فیثسته در ارتباط با سنت تعیین‌نامه‌نویسی آلمانی همراه با ارزیابی انتقادی برگردان‌های انگلیسی و فارسی آن

میثم سفیدخوش*

محمد طهماسبی**

چکیده

کتاب تعیین آدمی فیثسته، با عنوان اصلی *die Bestimmung des Menschen* در برهه‌ای حساس از زندگی فکری فیثسته منتشر شد و چالش‌های مهمی در فرهنگ فلسفی آلمان ایجاد کرد. کمی پیش از آن، فیثسته کتابی با عنوان تعیین دانشمند نگاشته بود و این دلالتی است به بافت تاریخی گونه نوشتاری مهمی در آلمان سده هجدهم و اوایل سده نوزدهم که فیلسوفان و متفکران مهمی در آن حضور فعال داشته‌اند. ما در این مقاله، ابتدا، می‌کوشیم این بافت تاریخی را پژوهش کنیم تا مشخص شود که کتاب فیثسته در تداوم چه سنتی نگاشته شده است. در گام بعد، ترجمه‌های انگلیسی و به‌ویژه تنها ترجمه فارسی این کتاب را از جهات گوناگون مورد ارزیابی قرار می‌دهیم تا هم کیفیت این ترجمه‌ها را بررسی کنیم و هم نسبت این ترجمه‌ها را با سنت تعیین‌نامه دریا بایم. یافته‌ها نشان می‌دهد که کتاب فیثسته از طریق دو جریان فلسفه عمومی و مناقشه بر سر خدا ناباوری در تداوم سراسر سنت تعیین‌نامه نگاشته شده و هم‌چنین روشن می‌شود که غالب ترجمه‌ها، چه در انگلیسی و چه در فارسی، وجه آکادمیک کتاب فیثسته را قربانی وجه عمومی آن کرده‌اند و به این ترتیب، اگرچه نسبتی با سنت تعیین‌نامه‌نویسی دارند، بی‌آن‌که لزوماً اشارتی به آن داشته باشند، بازتاب‌دهنده ارزش آکادمیک آن نیستند.

کلیدواژه‌ها: تعیین‌نامه، مقصود انسان، تعیین آدمی، رسالت، فلسفه عمومی.

* استادیار فلسفه، عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)،
m_sefidkhosh@sbu.ac.ir

** دانشجوی دکتری فلسفه، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، ایران، tahmasebi.mhd.65@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۱۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۱۳

۱. مقدمه

تنها حدود یک دهه است که برگردان آثار فیثته به فارسی آغاز شده است، درحالی‌که آشنایی ایرانیان با سنت فلسفی ایدئالیسم آلمانی از یک سده گذشته است. یکی از نوشتارهای فارسی‌شده فیثته اثری است به نام *Die Bestimmung des Menschen* که در سال ۱۳۹۵ توسط علی فردوسی با عنوان *مقصود آدمی* برپایه ترجمه انگلیسی منتشر شده است. فیثته این کتاب را در سال ۱۸۰۰ منتشر کرده است و پس از چند دهه به زبان انگلیسی و البته بعدها به فرانسوی و عربی برگردانده شده است. درکنار این کتاب، نوشتار دیگری از فیثته به نام *رسالت دانشمند* توسط مترجم دیگری، اسماعیل سعادت، به فارسی ترجمه شده که نام اصلی‌اش *Die Bestimmung des Gelehrten* است و دراصل در سال ۱۷۹۴ منتشر شده است. در اهمیت این کتاب همین بس که هگل در رساله بسیار مهم *ایمان و دانستن* فلسفه فیثته را با اتکا به این کتاب تحلیل کرده و آن را بخشی از جریان مدرن بازیابی دین پوزیتیو (positive religion) قلمداد کرده است (Hegel 1986: 287). باین‌که کتاب فیثته در سال ۱۳۹۶ به فارسی برگردانده شد، ولی هرگز نتوانست جایی در پژوهش‌های فلسفی باز کند؛ گویی اهمیت این کتاب نادیده گرفته شده است. افزون‌براین هیچ پژوهشی در زبان فارسی درباره سنت تعیین‌نامه‌نویسی در آلمان سده هجدهم و نوزدهم صورت نگرفته و کمابیش می‌توان تصور کرد که جامعه فلسفی ما از این سنت اطلاعی ندارد. جالب‌تر این‌که حتی مترجمان فارسی دو کتاب *مقصود آدمی* و *گفتارهایی درباره رسالت دانشمند* هم هیچ‌کدام اشارتی به سنت و بافت تاریخی نگارش این دو کتاب نکرده‌اند. هدف ما در این مقاله این است که این کتاب مهم فیثته را با یادآوری بافت تاریخی‌اش در جهت تعیین‌نامه‌نویسی آلمانی و سپس مطالعه ترجمه‌های فارسی و انگلیسی آن بازشناسی کنیم.^۱

۲. ظهور گونه نوشتاری تعیین‌نامه در آلمان سده هجدهم

نوشتن کتب یا رسالاتی با یک عنوان نسبتاً هماهنگ در دوران‌های گوناگون یک سنت همیشگی است. در سده هجدهم در اروپا، به‌ویژه در آلمان، مجموعه نوشتارهایی در قالب کتاب یا رساله یا بخشی از کتاب و مقاله منتشر شد که نام آن‌ها دقیقاً *Die Bestimmung des Menschen* بود یا بخش مهم نام آن‌ها این بود. آنچه در گام نخست اهمیت این گونه نوشتاری را بی‌درنگ نشان می‌دهد کمیت نوشتارهایی است که با این ورنام نگاشته شده‌اند. بین سال‌های ۱۷۴۰ تا ۱۸۵۰، دقیقاً ترکیب مذکور در عنوان ۷۱ کتاب آمده است و جالب‌تر این‌که از میان

آن‌ها ۳۵ کتاب در حوالی ۱۷۹۵ منتشر شده‌اند و بی‌هیچ گمانی می‌توان فراوانی این انتشار را با آغاز جنبش رمانتیک در این دوره مرتبط دانست، هرچند این سنت در اصل در بافت سنت روشن‌اندیشی شکل گرفته است. این مجموعه کتاب‌ها دقیقاً ناظر به تحولاتی بود که پس از جنبش پروتستان ازسویی و انقلاب علمی در سده هفدهم در آلمان شکل گرفته بود و از صورت آلمانی جنبش روشن‌اندیشی نمایندگی می‌کرد که در سده هجدهم پدیدار شده بود.^۲ به این ترتیب، مفروض این نوشتارها این بود که جامعه انسانی در حال پوست‌انداختن است و طبیعتاً در این شرایط دگرگونی نویسنده‌گان و روشن‌فکران جامعه باید تعریف نو، رسالت نو، فراخوان نو، و سرانجام تعیین نویی برای آدمیان تعیین کنند و سپس مردم را به تحقق آن‌ها فراخوانند. گونه نوشتاری تعیین‌نامه در چنین بستر پرهیاهو و روشن‌فکرانه و حتی می‌توان گفت پیامبرگونه‌ای شکل یافت و به یکی از نشانه‌های جنبش روشن‌اندیشی در آلمان نیمه دوم سده هجدهم و سپس نیمه نخست سده نوزدهم مبدل شد.

اکنون پرسش این است که نگارش تعیین‌نامه‌ها از کی آغاز شد؟ نمونه‌سرمشق تعیین‌نامه‌ها نوشتاری است از یک کشیش لوتری آلمانی به نام یوهان یواخیم اشپالدینگ (۱۷۱۴-۱۸۰۴). اشپالدینگ از اعضای مؤسس حلقه اصلی جنبش روشن‌گری برلین بود که با نام انجمن چهارشنبه‌ها (Mittwochsgesellschaft) معروف بود. انجمن چهارشنبه‌ها یک انجمن نخبگانی بود با اعضای محدود که در سال ۱۷۸۳ برپا شد و در ۱۷۸۹ به‌دستور فریدریش ویلهلم سوم، امپراتور پروس، به‌عنوان انجمنی مخل نظم عمومی تعطیل شد. این انجمن متشکل از اندیشمندان آزادی‌خواهی بود که در رشته‌های گوناگون فکری، از فیزیک تا فلسفه و وعظ دینی و حقوق و مانند آن، البته در سطحی نخبه‌گرایانه، شکل یافته بود. فیلسوف سرشناس این دوره، یعنی موسی مندلسون، به‌صورت افتخاری عضو این حلقه بوده و بر گرایش‌های نظری آن‌ها هم تأثیر زیادی گذاشته است (Jurewicz 2018). محتوای نشست‌های آن‌ها بسیار تحت‌تأثیر اندیشه‌های وارداتی شفتسبری بوده و این پرسش مهم فلسفی را در کانون توجه خود قرار می‌داد که چگونه می‌توان تنها از راه خودآزمایی و سنجش خردمندانه هم به وجود خداوند اندیشید و هم سرنوشت آدمی را در ارتباط با آن شناخت. این پرسش به‌سرعت به موضوعی کلیدی در بحث‌های کلامی و فلسفی تبدیل شد و هم در سطح شفاهی و هم در سطح کتبی فرآورده‌های زیادی را پدید آورد (Hellmuth 2002: 420).

اشپالدینگ در سال ۱۷۴۸ کتاب خود را با نام *Betrachtung Über die Bestimmung des Menschen* منتشر کرد و با همین کتاب از تأثیرگذارترین شخصیت‌های جنبش روشن‌اندیشی در

آلمان شد. این کتاب بارها و بارها در پنجاه سال پس از انتشارش بازنشر شد (در ۱۷۹۴ چاپ یازدهم آن منتشر شد) و به زبان لاتین و نیز در چاپ‌های متعددی به زبان فرانسوی ترجمه و منتشر شد و این نشان‌دهنده این است که خوانندگان زیادی را در سراسر اروپا به خود جلب کرده است. به لحاظ مضمونی، این کتاب بازتاب‌دهنده مجادلات مهمی چون مناقشه بر سر شکاکیت و دین طبیعی بود که از خارج از فضای فکری آلمان ریشه گرفته بود (Raatz 2014). کتاب اشپالدینگ نخستین کتاب این سلسله کتب بود و طبیعتاً جریان نگارش این گونه تازه با او آغاز شده بود (Adler 1994). این گونه نوشتاری در آلمان سده هجدهم با نام‌های شناخته‌شده‌ای چون کانت^۲، مندلسون^۳، هردر^۴، گوته، شیلر، شلایرماخر، و نام‌های کم‌تر شناخته‌شده‌ای چون آگوست ویلهلم ربرگ (August Wilhelm Rehberg)، ایزاک ایزلین (Isaak Iselin)، و توماس آبت (Thomas Abbt)^۵ گره خورده است.

۳. پیدایش تعیین‌نامه‌های فیشته: فلسفه عمومی و مناقشه خداناباوری

کتاب تعیین آدمی فیشته در ادامه سنت نوشتاری مذکور و دقیقاً در چرخش‌گاه زمانی سده هجدهم به سده نوزدهم، یعنی در ژانویه ۱۸۰۰ میلادی، منتشر شد و نظر به توجه مثبت و منفی متعددی که به خود جلب کرد، گویی در حکم یک بیانیه فلسفی برای انسان جدیدی بود که بنا بود سده نوزدهم را شکل دهد. کتاب مملو از جملات برانگیزاننده حماسی است که آدمی را به حماسه «فهمیدن»، «رهاسازی تقلید»، «سنجش گری»، و به‌ویژه «خودسنجش گری» فرامی‌خواند. مشخصاً تمام این مفاهیم در بیش‌تر کتاب‌های هم‌نام این کتاب به‌وفور دیده می‌شوند. این مضامین البته با هدف کتاب‌های تعیین‌نامه، یعنی طراحی نوعی فلسفه عمومی (Popularphilosophie)، مرتبط است. در واقع، در پس ذهن نویسندگان «فلسفه عمومی»، از جمله فیشته، این است که هنگامه خیزش ملی، بلکه جهانی هم‌سو با فلسفه و فرهنگ عالی است:

تعیین نوع ما این است که در یکی یگانه شود، همه اجزای خود را یک‌سره با هم‌دیگر بشناسد، و همه‌جا به‌گونه‌ای یک‌سان پیکره فرهیخته را همراه هم سازد ... از تاریخ بپرسید که آیا آدمی کاملاً به [تعیین] اخلاقی ناب رسیده یا نه! آن‌ها بی‌گمان به اراده گسترده‌تر، شامل‌تر، و نیرومندتر رسیده‌اند؛ ... از تاریخ ولی بپرسید که در چه دورانی پرورش موجود به‌گونه‌ای گسترده پراکندگی یافت و در میان اشخاص بیش‌تری رواج یافت (Fichte 1965: 272).

فیشته جریان تاریخ را معطوف به یگانگی نهایی تمام انسان‌ها می‌بیند و در این زمینه یک قطعه از فرهنگ و تمدن یک ملت یا قوم خاص را با نمونه مشابهی در ادوار گذشته، مثلاً یونان

باستان، مقایسه نمی‌کند، بلکه به عمومیت یافتن و گسترش فرهنگ در دوران جدید توجه دارد و آن را دستاوردی بزرگ برای تحقق تن واحد فرهنگی قلمداد می‌کند. به این ترتیب، فلسفه عمومی حاشیه یا زنگ تفریحی برای فلسفه دانشگاهی نیست، بلکه تلاشی است اصیل برای خرد جهانی موردنظرش. این جاست که نباید تعین‌نامه‌نویسی‌های فیشته را با کتاب‌های عمومی بازاری امروزه، که با هدف فروش بیش‌تر و براساس مطالب ذوقی و غیرپژوهشی نگاشته می‌شوند، مقایسه کرد. فلسفه عمومی فیشته سرشتی پژوهشی دارد، هرچند این پژوهش پژوهش خرد همگانی است که در قالب‌های معمول دانشگاهی و با اصطلاح‌شناسی فنی صورت نگرفته است. این بستر را می‌توانیم بستر عام و البته اصلی پیدایش کتاب تعین آدمی تلقی کنیم که با سنت تعین‌نامه‌نویسی هماهنگ است.^۶ البته، غیر از این اثر، چند نوشتار مهم دیگر فیشته هم معمولاً ذیل همین سنت فلسفه عمومی قلمداد می‌شوند که عبارت‌اند از: تعین دانشمند (*Bestimmung des Gelehrten*)، که در سال ۱۷۹۴ و بار دیگر در ۱۸۰۹ منتشر شد، آموزه دین (*Religionslehre*) در ۱۸۰۶، و سخنانی با ملت آلمانی (*Reden an die Deutsche Nation*) در ۱۸۰۸. دومین بستر پیدایش این اثر مهم فیشته بستری خاص‌تر است. این کتاب در بحبوحه نزاع نخبگانی مهمی در آلمان دوران چرخش سده نوشته و منتشر شد که به مناقشه خدا‌ناباوری سرشناس است. شخصیت‌های اصلی اولیه درگیر در این مناقشه البته فریدریش یاکوبی و موسی مندلسون بودند که بر سر سرشت اندیشه لسینگ و نسبتش با اندیشه اسپینوزا و نیز نسبت همه این اندیشه‌ها با خدا‌باوری و نیهیلیسم به مناقشه سخت برخاستند. جناح ایمان‌گرای فریدریش یاکوبی که اتهام وارد می‌کرد از پشتوانه سیاسی و کلیسایی برخوردار بود و وقتی که انگشت اتهام به سمت کسی همانند فیشته هم معطوف شد، موجب طرد او از نظام رسمی دانشگاه شد. درست پس از این اخراج، فیشته، با نگارش و انتشار این کتاب، گویی در پی دفاع از خویش برآمد و به‌طور طبیعی مخاطبان فرهیخته و فنی او هم از همین جهت به کتاب او توجه کردند. مضمون و صورت کتاب البته واکنش‌های گوناگونی به‌بار آورد، ولی داوری کلی این بود که کتاب لحنی محافظه‌کارانه اتخاذ کرده و می‌کوشد به جناح یاکوبی ثابت کند که اندیشه او نه تنها مستلزم خدا‌ناباوری نیست، بلکه بهترین راه ایمان‌گرایی است.^۷ به همان اندازه که کتاب آتش جریان اتهام‌زننده را سرد می‌کرد، خشم و ناامیدی جریان روشن‌اندیش را هم برمی‌انگیخت، زیرا احساس می‌کردند که فیشته در این کتاب برخی از اصول مندرج در کتاب آموزه دانش (*Wissenschaftslehre*) را فرو گذاشته و به سمت نوعی رئالیسم جزمی غلتیده است.^۸ درمجموع این اثر فیشته حلقه مهمی از مناقشه مذکور به‌شمار می‌آید. شاید بتوان گفت که هرچند گونه نوشتاری تعین‌نامه دراصل در فضای روشن‌اندیشی ظهور کرده بود و دلالت‌های روشن‌اندیشانه

پررنگی داشت و فیشته هم در تداوم همین سنت به نگارش کتاب خود اقدام کرده بود، ولی عناصر رمانتیکی هم در تقریرهای فیشته هست که موجب برخی شکایت‌های روشن‌اندیشان از فیشته شده است.

۴. نسخه‌های اصلی کتاب به زبان آلمانی

گفتیم که پس از این که فیشته در ۱۷۹۴ رساله تعیین دانشمند را منتشر کرد، در ۱۸۰۰ و بار دیگر در ۱۸۰۱ رساله تعیین آدمی را درست در زمانی که به دلیل اتهامات دینی و سیاسی از دانشگاه ینا اخراج شده بود منتشر ساخت. اطلاعات این دو از این قرار است:

Fichte, Johann Gottlieb (1800), *Die Bestimmung des Menschen*, Berlin: Vossischen Buchhandlung.

Fichte, Johann Gottlieb (1801), *Die Bestimmung des Menschen*, Berlin: Zweite Auflage, Vossischen Buchhandlung.

ظاهراً غیر از این دو بار که کتاب به صورت رسمی منتشر شده، یک بار هم در همین حوالی به صورت غیررسمی منتشر شده است. در مجموع، باتوجه به این که فیشته در این دوره حقوق دانشگاهی ندارد، انتشار این کتاب مسئله فروش عمومی را هم هدف قرار داده بوده و این ویژگی کتاب را نباید نادیده گرفت، هرچند این به معنای این نیست که فیشته این کتاب را صرفاً برای تصاحب بازار نگاشته است، زیرا در آن صورت هرگز نمی‌توانست توجه سلبی یا ایجابی فیلسوفان را به خود جلب کند. نکته جالب این که در عمل نتیجه کار ابداً مطلوب هم نبود و کتاب فیشته چندان مورد استقبال عموم قرار نگرفت، ولی کم‌تر کتابی از فیشته بود که در گذر زمان توجه نسبی مخاطبان را حفظ کند.^۹

۵. منبع‌شناسی ترجمه‌ها در زبان انگلیسی

کتاب فیشته از همان سده نوزدهم مورد اقبال جهان انگلیسی‌زبان قرار گرفت و هنوز سده نوزدهم به نیمه نرسیده، نخستین برگردان انگلیسی آن منتشر شد. بنابر جست‌وجوهای ما، نخستین مترجم انگلیسی این متن در اصل بانویی لندن به نام جین فرای سینت بود که در فضایی که برای فعالیت علمی و فرهنگی زنان در سده نوزده اروپا هنوز چندان مناسب نبود ترجمه‌ها و نگاشته‌هایش را با نام «خانم پرسینت» (Mrs. Percy Sinnett) منتشر می‌کرد. درواقع این عنوان نشان‌دهنده این بود که وی همسر ادوارد ویلیام پرسینت است. بنابر فرهنگ

زندگی‌نامه ملی آکسفورد (*Oxford DNB*)، جین فرای سینت، که متولد ۱۸۰۴ در وست‌مینستر لندن است، بین سال‌های ۱۸۲۶ تا ۱۸۳۵ در هامبورگ آلمان می‌زیسته و همان‌جا فعالیت‌های مهم نوشتاری خود را آغاز کرده است. یکی از نکات جالب زندگی علمی او که برای ما اهمیت دارد همکاری او در انتشار مجله مهم *آتنویم* (*Ateneum*) است که در واقع محل انتشار اختصاصی اندیشه‌های نویسندگان رمانتیک آلمانی و برخی از آثار مهم سنت ایدئالیسم آلمانی است. خانم سینت به‌عنوان یک مترجم، روزنامه‌نگار، و مسافر حرفه‌ای معرفی می‌شود که سفرنامه‌های مهمی را هم نگاشته و ترجمه کرده است. وی در سال ۱۸۶۴ کتاب *die Bestimmung des Menchen* فیشته را با عنوان *The Destination of Man* به انگلیسی برگرداند و به این ترتیب، نخستین معرف فلسفه فیشته به جهان انگلیسی‌زبان شد. ما در جست‌وجوهای خود این ترجمه را نیافتیم و مترجم فارسی کتاب هم اشاره کرده که این ترجمه چندان در دسترس نیست. اطلاعات برگردان انگلیسی او به شرح زیر است:

Fichte, J. G. (1846), *The Destination of Man*, trans. Mrs. Percy Sinnett, London: John Chapman.

دومین مترجم کتاب فیشته ویلیام اسمیت (۱۸۱۶-۱۸۹۶)، دبیر (به‌معنای عالی فارسی قدیم آن)، زندگی‌نامه‌نویس، و مترجم اسکاتلندی سده نوزدهم، است. درباره وی به‌سختی می‌توان اطلاعاتی به‌دست آورد و تنها متن کوتاهی در فرهنگ *زندگی‌نامه ملی* به‌قلم الکساندر گوردن می‌توان یافت که بین سال‌های ۱۸۸۵ تا ۱۹۰۰ در ۶۳ مجلد منتشر شده است و در مجلد ۵۳ مدخل کوتاهی را هم به اسمیت اختصاص داده است. این مدخل یک بند به زندگی شخصی اسمیت پرداخته و یک بند هم به کارهای علمی محدود او و یک بند مفصل هم به تجربه دبیری و سیاسی او پرداخته است و بیش از این اطلاعاتی به‌دست نمی‌دهد (Gordon 1898). غیر از این مدخل و بسیار پیش از آن، در سال ۱۸۴۷ هم یک مجله نقد و بررسی کتاب در آمریکا نقدنامه کوتاهی درباره یادنامه‌ای که اسمیت برای فیشته منتشر کرده است چاپ کرده است. منظور از یادنامه متن مفصلی است که اسمیت در معرفی فیشته و زندگی فکری او در سرآغاز ترجمانش نوشته است و بسیار هم خواندنی و آموزنده است. نویسنده این نقدنامه تصریح می‌کند که نویسنده یادنامه، یعنی ویلیام اسمیت، شخصیت شناخته‌شده‌ای نیست، ولی نشر و سبک نوشتاری او فاخر و باارزش است. بااین‌همه، وی در این یادنامه «نادرستی»هایی پیدا می‌کند که آن‌ها را ذکر کرده و دلایل مخالفت خود را هم بیان کرده است. ارزش این نقدنامه به این است که نویسنده در همان دوره اقدام به این نقد کرده و به‌لحاظ تاریخی قابل‌ارزیابی بیش‌تر است.

اسمیث، با برگردان سه اثر مهم فیثته، یعنی همین تعیین آدمی و تعیین دانشمند و ویژگی‌های زمانه کنونی، به زبان انگلیسی (بین سال‌های ۱۸۴۵ تا ۱۸۴۹) و هم‌چنین نگارش یادنامه یا زندگی‌نامه‌ای مفصل درباره فیثته، سهم به‌سزایی در آشنایی جامعه انگلیسی‌زبان با اندیشه‌های سنت فلسفی آلمانی سده نوزدهم و به‌ویژه فیثته ایفا کرد. اسمیث در سال ۱۸۴۶ یادنامه مفصلی برای فیثته منتشر کرد که در آن تمام زندگی شخصی و جریان فکری فیثته را به‌موازات هم شرح می‌داد. متن یادنامه، که بعدها در آغاز مجموعه آثار فلسفه عمومی فیثته منتشر شده است، لحنی تعیین‌خوان و رسالت‌مندانه و فراخواننده دارد و گویی برای این نگاشته شده که ضمن یک مطالعه آکادمیک شیوه تفلسف رسالت‌مندانه را هم معرفی کند. اسمیث، غیر این یادنامه، پیش‌گفتار کوتاهی هم در آغاز کتاب تعیین آدمی نوشته است که در آن به ترجمه پیشین این اثر توسط خانم سینت اشاره‌ای کوتاه می‌کند (Smith 1956). به‌هرروی از خود گزینش‌هایی که اسمیث برای ترجمه آثار فیثته انجام داده برمی‌آید که اصولاً وی تحت‌تأثیر نوشتارهای سنت فلسفه عمومی است تا نوشتارهای محض فلسفی و در نتیجه اهداف اجتماعی مشخصی را برای کار ترجمه خود در نظر داشته است. برگردان اسمیث، باین‌که در مجموع از متن اصلی پیروی می‌کند، ولی خود را مقید به دقت‌های آکادمیک هم نمی‌کند.

ترجمه اسمیث، وارون ترجمه بانو سینت، بارها تجدید چاپ شده است و ما در ادامه اطلاعات همه این چاپ‌ها را می‌آوریم:

Fichte, J. G. (1848), *The Vocation of Man*, trans. William Smith, London: John Chapman, 265-554; 2nd., substantially rev. ed. in Johann Gottlieb Fichte's Popular Works (London: Trübner, 1873), 233-379 (later reissued several times as a single volume, *The Vocation of Man*, with an introduction by E. Ritchie [LaSalle, IL: Open Court, 1906, 1931, 1965]); 3rd. rev. ed. in The Popular Works of Johann Gottlieb Fichte (London: Trübner, 1889), 319-478 (further rev. and with an introduction by Roderick Chisholm [Indianapolis: Library of Liberal Arts/ Bobbs-Merrill, 1956];

Fichte, J. G. (1987), *The Vocation of Man*, trans. Peter Preuss, Indianapolis: Hackett..

سومین ترجمه برگردانی نوتر و دانشگاهی‌تر است که اطلاعات آن به‌شرح زیر است:

Fichte, J. G. (1987), *The Vocation of Man*, trans. Peter Preuss, Indianapolis: Hackett.

نگارندگان این مقاله زبان فرانسوی نمی‌دانند و نمی‌توانند درباره آن داوری کنند و برگردان عربی را هم در اختیار ندارند تا درباره آن هم داوری کنند.

۶. منبع‌شناسی ترجمه فارسی کتاب

از کتاب تعین آدمی فیثته تنها یک ترجمه به فارسی منتشر شده است که اطلاعات آن به شرح زیر است:

فیثته، یوهان گوتلیب (۱۳۹۶)، مقصود انسان، ترجمه علی فردوسی، تهران: دیپایه.

درباره عنوان کتاب در ادامه بیش تر سخن خواهیم گفت. از علی فردوسی، استاد دانشگاه در آمریکا، ترجمه‌های متعددی از اسپینوزا و درباره او، میشل فوکو، آلن بدیو، آگامبن، و دیگران به فارسی صورت گرفته است، هرچند مهم‌ترین ترجمه‌اش شاید برگردان فارسی کتاب دوران‌ساز اسپینوزا یعنی رساله الهی سیاسی باشد. به این ترتیب، باید وی را از مترجمان حرفه‌ای برشمرد. فردوسی از نسل قدیم نویسندگان و مترجمان ایران است. وی متولد ۱۳۲۹ خورشیدی است که البته به دلیل عدم حضورش در ایران چهره سرشناسی نیست، ولی مرور آثاری که ترجمه کرده یا نگاشته است نشان می‌دهد که در ترجمه صاحب تشخیص و تدبیر نظری است، به این معنا که ذیل برنامه نظری مشخصی به ترجمه اقدام کرده است. ترجمه‌های او به روشنی مرتبط با اندیشه نظری سیاسی‌اند که از چشم‌اندازی روشن‌اندیشانه و مدرن و معطوف به بازخوانی انتقادی نظریات کلاسیک صورت گرفته‌اند. برگردان همین کتاب فیثته نیز در همین جهت قابل فهم و تفسیر است و همان‌گونه که از پیش گفتار او برمی‌آید، آن را به دلیل احساس یک رسالت فرادانشگاهی و باور به «یکتایی و یک‌پارچگی عقل و انسانیت» انجام داده و به عنوان کسی که «سطح آب را شکسته» مایل بوده هم‌وطنان خود را مخاطب قرار دهد، به «این امید و آرزو که و با این عزم که شاید هم‌وطنانم نیز همان شعله‌ورترشدن شور حیات و بالندگی حس عزت و کرامتی را که هم‌سخنی با فیثته در جان» او «ایجاد می‌کند تجربه کنند» (فردوسی ۱۳۹۶: ۱۶).

۷. مسئله مرجع ترجمه فارسی

برپایه آنچه در بالا گفتیم، برگردان‌های بسیاری از این کتاب به زبان انگلیسی و برگردان‌هایی به زبان فرانسوی و عربی وجود دارد که بنابر گفته مترجم فارسی، همه در اختیار وی بوده‌اند. اکنون پرسش این است که کدام یک مرجع اصلی بوده است؟ خود مترجم فارسی کتاب می‌گوید که کارش «به‌گونه برابری» متکی به ترجمه ویلیام اسمیت و پیترو پرویس است، ولی مدعی است که ترجمه‌های فرانسه و عربی این کتاب را هم مدنظر داشته و از آن‌ها راهنمایی گرفته است.

(فردوسی ۱۳۹۵: ۱۹). در این جا چند مسئله وجود دارد. نکته نخست این است که اصولاً ترجمه برپایه دو مرجع که تفاوت‌های زیادی هم با هم دارند به چه معنا و با چه سازوکاری است؟ شوربختانه، در نسل قدیمی‌تر مترجمان ایرانی بارها و بارها چنین ادعایی صورت گرفته است که چند متن را بدون بیان اولویت نهایی مرجع ترجمه خود معرفی می‌کنند. این الگو اشکالات مهمی دارد و کار ارزیابی ترجمه را دشوار می‌کند و البته راه گریزی برای مطابق‌نبودن احتمالی ترجمه با یکی از متون مرجع فراهم می‌آورد. با این همه بررسی ما نشان می‌دهد که احتمالاً مترجم فارسی در عمل متکی بر یک ترجمه بوده است. درباره توجه مترجم فارسی به ترجمه‌های غیرانگلیسی طبیعتاً ما امکان داوری این مدعا را نداریم و نظر به فرهیختگی مترجم باید حمل بر صحت کنیم، ولی درباره منابع انگلیسی بررسی ما نشان می‌دهد که ترجمه فارسی اصولاً متکی بر ترجمه اسمیث است و نه پرویس که ترجمانی دقیق‌تر به‌شمار می‌آید. این درحالی است که مترجم می‌گوید سهم ترجمه پرویس «در ترجمه حاضر کمابیش همتای ترجمه اسمیث است در آن» (فردوسی ۱۳۹۶: ۲۰)، ولی خلاف این مدعا به‌چشم ارزیابان می‌رسد و ما چنین همتایی‌ای را در نیافتیم. برای این یافته را با ذکر نمونه‌هایی در ادامه اثبات خواهیم کرد.

نکته دوم درباره مرجع ترجمه فارسی علت برتری دادن به برگردان‌های اسمیث یا پرویس توسط مترجم فارسی است. فردوسی می‌گوید که نثر درخشان اسمیث او را مشتاق کرده تا از ترجمان وی سراسر بهره گیرد، درحالی که ارزش آکادمیک برگردان پرویس بیش‌تر است، ولی او ترجیح داده تا متکی بر ترجمان اسمیث نباشد، چراکه لحن اسمیث را به زبان مسیحیت نزدیک دیده و چون خودش این نزدیکی را نمی‌پسندد و آن را با اندیشه درونی فیثته هماهنگ نمی‌داند، مایل نیست که از اسمیث پیروی کند (همان: ۱۹). نخست این که فردوسی هرگز نمونه یا توضیحی به‌دست نمی‌دهد از این نزدیکی لحن اسمیث به زبان مسیحیت تا بعداً دریابیم که کجای آن با «اندیشه درونی فیثته» ناسازگار است؛ دوم این که فردوسی این واقعیت تاریخی را نادیده می‌گیرد که خود فیثته از قضا کتابش را برای اقناع منتقدان مسیحی ایمان‌گرای خود، به‌ویژه فریدریش یاکوبی، نگاشته تا ثابت کند که اندیشه‌اش هماهنگ با ایمان مسیحی است. اگر مترجم فارسی به‌راستی لحن مسیحی کتاب را نادیده گرفته یا زدوده باشد، معنایش این است که مقصود خود نویسنده را پایمال کرده است. اگر بنا باشد هر مترجمی بنابر ترجیح خود سمت‌وسوی لحن هر کتابی را تغییر دهد، کار خوانندگان در فهم مقاصد نویسنده زار است. این جاست که به این پرسش رهنمون می‌شویم که مقصود خود مترجم از کار ترجمه‌اش چه بوده است؟

۸. مقصود کتاب، مقصود ترجمه، و مناقشه در مخاطب عمومی کتاب

تلاش برای تعیین انگیزه شخصی یک نویسنده یا مترجم برای کاری که انجام داده نه شدنی است، نه درست و ارزشمند، ولی اگر از انگیزه شخصی او فراتر رویم، می‌توانیم از رانه‌های مهم‌تری سخن به میان آوریم که خود شخص را هم سوق می‌دهند به انجام کاری. آن رانه‌های خردی و عاطفی، فردی و اجتماعی، آشکار و نهان، واقعی یا وهمی سرانجام شاید «ایده»ای را پدید آورند که بر کل کار سایه انداخته و آن را رهبری می‌کند. درباره ترجمه انتظار داریم که تاندازه زیادی ایده ترجمه پیرو ایده سامان خود کتاب باشد. اکنون ایده فیثته برای سامان‌دادن به کتاب چه بوده است؟ پیش‌تر، با اشاره به مناقشه خداناباوری و سنت فلسفه عمومی، برخی از رانه‌های نگارش این کتاب را برشمرده‌ایم، ولی اگر به خود کتاب توجه کنیم، بیان آشکار فیثته را چنین می‌یابیم: «آنچه از فلسفه نو برای بیرون از مدرسه سودمند است باید که درون‌مایه این نوشتار را برسازد و در چنان ترتیبی عرضه شود که بایسته تشکّلش در اندیشه غیرفنی است»^{۱۰} (Fichte 1965: 167). مترجم فارسی حتماً به این عبارات توجه کرده است و خود به‌روشنی گفته «کتاب را به‌عنوان کاری آکادمیک ترجمه نکرده» است (فردوسی ۱۳۹۶: ۱۱). در سراسر دیباچه مترجم، و البته در خود ترجمه، این مواجهه غیرآکادمیک با متن موج می‌زند، ولی در همان هنگام عبارات زیادی در دیباچه هست که نشان می‌دهد رانه مترجم رانه‌ای رسالت‌مندانه و روشن‌اندیشانه است که سر این دارد تا با ترجمه کتاب و راهی کردن آن در فرهنگ پارسی مردمان وطن را روشنایی بخشد. قلم مترجم هنگام بیان این رانه رمانتیک می‌شود و با اصطلاحات مربوط به نور و روشنایی و شکوه خرد برای رسیدن به جهانی بهتر و آینده‌ای بهتر اشتیاق خود را برای این تصویر رمانتیک آشکار می‌سازد و خلوص روشن‌فکرانه‌ای را پیش می‌کشد.

به این ترتیب، تصویر مترجم از عمومی‌بودن کتاب آشکار می‌شود. تصویر او هرگز بی‌راه و بی‌سند نیست، ولی چون در ظواهر امر مناقشه نمی‌کند، تصویری مناقشه‌برانگیز است. نخست این که وارون آن‌چه مترجم می‌گوید، کتاب فیثته در هنگام انتشارش مورد استقبال عامه مردم قرار نگرفت و بعدها هم هرگز کتاب پرخواننده‌ای نبوده که آن را به‌معنای ساده‌واژه کتابی عمومی کند؛ دوم این که برخی بزرگ‌ترین فیلسوفان زمانه، از فریدریش یاکوبی تا هگل و حتی بعدها آدموند هوسرل، توجه مکتوب و نسبتاً مفصلی به این کتاب کرده‌اند. به این ترتیب، کتابی که فکر فیلسوفی چون هگل و هوسرل را درگیر می‌کند باید اثری فلسفی و مهم در نظر گرفته شود. روند کتاب هم روندی کاملاً پژوهشی است و باوجود بیان گاه‌وبی‌گاه رمانتیکش، اصولاً

دشواری‌های پژوهشی زیادی دارد که درک آن را برای عامه مردم ناشدنی می‌کند؛ سوم این‌که حتی اگر فیشته کتابی عمومی نگاشته باشد، امروزه، پس از گذر زمان، کتابش می‌تواند برای فیشته‌پژوهان ارزش مطالعاتی بالایی داشته باشد، زیرا آن‌چه در ابهامات فنی پنهان می‌ماند در نوشتارهای کم‌تر فنی معنای روشن‌تری می‌یابد؛ چهارم این‌که مخاطب عمومی کتاب فیشته در ابتدای سده نوزدهم با مخاطب عمومی کتاب وی در سده بیست‌ویکم چه قرابتی دارند که گمان کنیم ترجمه آن به جامعه عمومی ایران می‌تواند کمکی کند؟ آیا در ایران امروز، به‌جز دانشگاهیان، کسی خریدار و خواننده کتابی از فیشته (با قلم دشواری که دارد) است؟ حتی عموم تحصیل‌کردگان هم نمی‌توانند چنین کتابی را بخوانند و مترجم تنها می‌تواند امیدوار باشد که اهل فلسفه با آن انسی گیرند. نتیجه نهایی این است که تصویر مترجم از عمومی بودن کتاب قابل مناقشه جدی است و در تشخیص مخاطبش چندان دقیق نیست.

۹. ارزیابی کیفیت ترجمه فارسی

برای ارزیابی کیفیت ترجمه فارسی کتاب و البته نظری به ترجمه‌های انگلیسی از حیث مطابقت با متن اصلی آلمانی صفحاتی را به‌نحو اتفاقی برگزیده و مقایسه می‌کنیم. پیشاپیش داوری نهایی خود را این‌گونه بیان می‌کنیم که اگر بنا باشد دقت‌های دانشگاهی خود را کنار گذاریم، فرضی که باتوجه به مخاطب عمدتاً دانشگاهی این اثر در ایران امروز به‌نظر ناروا می‌آید، درمجموع ترجمه را می‌توان روان و گویا و با دست‌انداز کم دانست. مترجم از اصطلاحات شاعرانه و جذاب بهره به‌جا می‌گیرد و هم‌هنگام بی‌تکلف و بدون تفاخر و فضل‌فروشی از آن‌ها بهره می‌گیرد. صداقت و صمیمیت ترجمه به‌روشنی آشکار است و با قلم نویسنده هماهنگی دل‌نشینی دارد، ولی به همان اندازه که برای استفاده‌ای غیرفنی مناسب است، برای استفاده‌های فنی نامناسب به نظر می‌رسد. پس می‌توانیم کمی سخت‌گیرانه‌تر و با تکیه بر اقتضائات دانشگاهی به ارزیابی اقدام کنیم، با این علم که لزوماً تمام اشکالاتی که در ادامه مطرح می‌شوند به یک اندازه مخرب عنوان «ترجمه شایسته» نیستند.

در یک ترجمه خوب، دانش‌واژه‌ها و اصطلاحات مهم یک‌دست و هم‌ریخت ترجمه می‌شوند. مترجم بارها به‌جای ترجمه این واژه به «مقصود»، که گزینش خودش است، از واژه‌های دیگر مانند «تقدیر» (ص ۱۶۰) یا مانند آن استفاده می‌کند. ازسوی دیگر، مترجم بارها واژه‌های دیگری غیر از Bestimmung را به «مقصود» برمی‌گرداند، ازجمله در صفحه ۲۰۲ آن‌چه «مقصود» ترجمه شده در متن اصلی (Endzweck (Fichte 1965: 308 است و کژتابی مهمی را

پدید آورده است. هم‌چنین دانش‌واژه مهم Glaube در جایی به‌درستی «ایمان» و در جای دیگری (ص ۴۱) به «اعتماد» (؟) برگردانده شده است.

هنگام ترجمه یک متن، توجه به سنت ترجمه آن سنت فکری که کتاب در آن نوشته شده اهمیت زیادی دارد. البته مترجمان ناچار نیستند که حتماً از ترجمه‌های موجود پیروی کنند، ولی بی‌توجهی به این سنت‌ها هم آسیب خود را دارد و پیوندها را می‌گسلاند. برای نمونه، مترجم در صفحه ۱۹۹ Anschauung را «تأمل» ترجمه کرده است: «در تأمل بر این پیوندهای تو با من، با این وجود متناهی، در سعادت آرامش‌بخش منزل می‌کنم». تأمل در سنت ایدئالیستی معمولاً برابر نهاد Reflexion است و برای Anschauung از شهود یا مشاهده استفاده می‌شود؛ از مسئله توجه به سنت البته در این جا معنای سخن خود فیثیه است. در جمله مذکور، موضوع بحث رابطه خداوند با هستومند کران‌مند یا من است که نتیجه آن هم «آرامش و سعادت» است؛ در سنت ایدئالیستی رمانتیک فیثیه دقیقاً این پیوند از راه شهود رخ می‌دهد و نه تأمل که لحظه‌ای عقلانی است. برگردان پیش‌نهادی ما: «من در شهود این رابطه تو با من، چونان هستومندی کران‌مند، خواهان آرامش، و سعادت» (ibid.: 305). سرانجام دانش‌واژه Übersinnlich به‌معنای «فوق‌حسی» به دانش‌واژه مهم فارسی «استعلایی» (ص ۳۹) برگردانده شده که برگردان جافتاده Tranzendental است. از این نمونه‌ها زیاد است.

در بند نخست پیش‌گفتار، واژه Einwürfe را مترجمان انگلیسی objection ترجمه کرده‌اند و مترجم فارسی هم پیرو آن‌ها «اعتراض» ترجمه کرده که با بافت جملات هم‌خوانی ندارد. اعتراض نوعی از Einwürfe به‌حساب می‌آید، ولی در فارسی دربرگیرنده کل معنا نیست، زیرا این واژه به‌معنای اظهارنظرهایی است که از سر دقت و موشکافی در مدعای کسی بیان می‌شود. در همین بند، واژه willkürliche Erziehung به «آموزش عمدی» برگردانده شده که معنای محصلی ندارد و ترکیب غریبی است و به‌جای آن می‌توان گفت «آموزش خودخواسته» یا «آموزش غیراجباری».

در این جا لازم است با بررسی چند نمونه، ترجمه‌های انگلیسی را هم کمی دقیق‌تر ارزیابی کنیم و در پرتو آن البته نکاتی درباره ساختار و مفردات ترجمه فارسی هم یادآور شویم. به نمونه نخست توجه کنید:

متن اصلی آلمانی (Fichte 1965: 168):

Es sollte anziehen und erwärmen, und den Leser kräftig von der Sinnlichkeit zum Uebersinnlichen fortreissen; wenigstens ist der Verfasser sich bewusst, nicht ohne Begeisterung an die Arbeit gegangen zu seyn. Oft verschwindet während der Mühe der Ausführung das Feuer,

mit welchem man den Zweck ergriff; ebenso ist man im Gegentheil unmittelbar nach der Arbeit in Gefahr, über diesen Punct sich selbst Unrecht zu thun.

برگردان پرویس:

This essay is meant to attract the reader to engage his interest and powerfully move him from the sensible world to the supersensible. the author for his part did not go to work without enthusiasm. the reader with which one begins a project often dwindles with the effort required to execute it. in the same way one runs the risk of being unfair to oneself once the work is done.

برگردان ویلیام:

It ought to attract and animate the reader, and to elevate him from the world of sense into a region of supersensuous thought. at least the author is conscious that he has not entered upon his task without such inspiration. often indeed the fire with which we commence an undertaking disappears during the toil of execution and thus at the conclusion of a work we are in danger of doing ourselves injustice upon this point.

برگردان فارسی فردوسی:

این کتاب باید خواننده را جذب کرده و به حرکت درآورد و او را زبر جهان محسوس به قلمرو استعلایی برکشد. دست‌کم نگارنده بدین آگاه است که وی بدون چنین مرادی دست به چنین کاری نرذه است. اغلب آتشی که ما با آن دست به کاری می‌زنیم همانا که طی زحمت اجرای آن به سردی می‌گراید. در پایان کار، خطر این هست که ما در این باب جانب انصاف را نسبت به خود نگه نداریم (ص ۳۹).

تحلیل:

برگردان انگلیسی پرویس، به‌ویژه در کاربست اصطلاحات، دقیق‌تر به نظر می‌رسد. برگردان ویلیام در همان ویرایش اصلی‌اش از حیث ساختار کلی به متن آلمانی نزدیک است، ولی در ظرایف مفهومی به‌روشنی ضعف اساسی دارد. ویرایش نهایی آن توسط چیشولم، با حفظ کلیت ساختار، دست خود را بازتر کرده تا با اندکی دست‌کاری در متن، به‌زعم خود، آن را روشن‌تر کند. مشخصاً در این عبارت جمله نخست را چیشولم تغییر داده و چنین آورده است:

The book is intended to attract and animate the reader, and to elevate him from the world of sense into a region beyond it ...

این ویرایش گویی ترجمه را کمی از متن اصلی دورتر کرده و گویی تنها می‌خواسته آن را ساده‌تر و روان‌تر سازد، ولی تفاوت چندان هم مهم نیست. ویلیام، و به‌تبع او ترجمه فارسی، قید kräftig را کلاً ترجمه نکرده‌اند، درحالی‌که در این بافت قید بسیار مهمی است؛ یا Leser

به معنای «خواننده» را نهاد دو فعل نخست هم کرده‌اند. بسیار مهم‌تر این که دو اسم Sinnlichkeit و Uebersinnlichen را ویلیام به ترتیب the world of sense و supersensuous thought ترجمه کرده است و مترجم فارسی هم آن دو را به ترتیب «جهان حسی» و «قلمرو استعلایی» ترجمه کرده است. این جا دو خطای بسیار مهم فلسفی، و نه دستوری، وجود دارد. فیثته فیلسوفی ایدئالیست است و از اسم مصدرسازی بهره‌هایی هماهنگ با اندیشه و زبان نظرورزان‌هاش (speculative Satz) می‌برد. فیثته می‌توانست بگوید sinnliche Welt یا übersinnliche Denken ولی از دو اسم مصدر استفاده کرده و همین حالت را هم باید برای آن نگه داشت، وگرنه در دامن خوانش‌های رئالیستی، یا به قول خود فیثته جزم‌اندیشانه، افتاده و از جهان حسی و فراحسی سخن می‌گوییم. بحث بر سر جهان حسی نیست. قرار نیست آدمی از جهان حسی بکند و به جهان فراحسی بتازد. فیثته افلاطون و توماس و ابن‌سینا نیست. از حسیت‌کندن و به فراحسیت تاختن را باید ایدئالیستی فهمید و برای آن باید در آغاز زبان ایدئالیستی را درست دریافت و به کار برد. هم‌چنین در فارسی آمده که «وی بدون چنین مرادی دست به چنین کاری نزده است»؛ کدام مراد؟ واژه «چنین» را که مترجم انگلیسی از خود اضافه کرده، درحالی که در متن آلمانی نیست و مترجم فارسی هم پیرو او آن را برگردانده، ولی واژه «مراد» در برگردان inspiration از واژه اصلی Begeisterung سراسر دور است. فیثته می‌گوید نگارنده، یعنی خود او، با شور و شوق سخن می‌گوید؛ یعنی در این هنگام یک نگارنده سرد و دانشگاهی نیست، بلکه تحت شرایط عاطفی قرار دارد و چیزی می‌گوید که برآمده از جذب‌شدنش و نیروی به حرکت درآوردن‌هاش است؛ این شور و شوق همان آتشی است که بی‌درنگ از آن سخن می‌گوید. در ادامه، در برگردان فارسی، می‌خوانیم «آتشی که ما با آن دست به کاری می‌زنیم همانا که طی زحمت اجرای آن به سردی می‌گراید»؛ غیر از این که جمله کمی کژتابی دارد و در این خطر قرار دارد که «اجرا» به آتش برگردد و کل جمله را بی‌معنا جلوه دهد؛ مهم‌تر آن است که بار استعاری جمله را نشان نمی‌دهد، درحالی که مترجمان انگلیسی با استفاده از واژگانی چون undertaking به معنای تعهد یا commence به معنای فرمان به انجام کاری خطیر و مانند آن کوشیده‌اند تا از پس شکوه جمله برآیند.

برگردان پیش‌نهادی ما: این [کتاب] باید جذب کند و گرما ببخشد و خواننده را نیرومندانه از حسیت برکنده و به امر فراحسی برکشد؛ دست‌کم نگارنده خودش آگاه است که بدون شور و شوق اقدام به این کار نکرده است. آتشی که آدمی با آن به هدف دست می‌یابد اغلب در خلال زحمت برافراختنش ناپدید می‌شود؛ هم‌چنین، از آن سو، آدمی بی‌درنگ پس از انجام کار در این خطر قرار دارد که درباره این نکته به خود ناروایی کند/ خود را ناشایست بداند.

۱۰. نتیجه‌گیری و چند پیش‌نهاد

پیش از هر داورى‌ای، باید گزینش کتاب را نشانه‌هوشمندی مترجم دانست، زیرا با ملاحظه کارهای دیگرش روشن است که گزینشی اتفاقی نیست و با علایق نظری و عملی‌اش پیوند دارد. ترجمه وی چشم‌داشت آشکار و ادعاشده خود فیثته را هم برآورده می‌کند، زیرا نویسنده آشکارا گفته که کتابی برای عموم مردم نگاشته و در آن دقت‌ها و سخت‌گیری‌های دانشگاهی را برجسته نساخته و فهم طبیعی خواننده را مخاطب خود قرار داده، نه مناقشات دقیق حرفه‌ای را. ترجمه هم درمجموع روان و صمیمی و هم‌هنگام متین و فاخر پیش می‌رود، ولی اگر دانش‌پژوه دقیقی به‌درستی بخواهد از این ترجمه برای مطالعات فلسفی و به‌ویژه فیثته‌شناسی بهره گیرد، باید این زنهار را به او داد که باید هوشیار باشد، زیرا ترجمه کم‌بهره از همان دقت‌ها و سخت‌گیری‌های ذهن دانشگاهی است. از همین رو، فراخواندن مترجمان دانشگاهی به ترجمه دوباره این اثر بسیار ضرورت دارد. به‌روشنی به مخاطب دانشگاهی این اثر، که امروزه مخاطب اصلی آن است، می‌گوییم که نباید به این ترجمه تکیه کند و از مترجمان می‌خواهیم که بار دیگر آن را ترجمه کنند. ترجمه باید حتماً متکی بر متن آلمانی باشد، ولی در میان ترجمه‌های انگلیسی موجود ترجمه پرویس دقیق‌تر است و اولویت دارد. نتیجه مهم دیگر این مقاله این است که این اثر، بلکه کل فلسفه فیثته و حتی فلسفه آلمانی سده هجدهم و نوزدهم را یک بار دیگر از پشت عینک نسبت آن با سنت تعیین‌نامه‌ها باید خواند، زیرا تاجایی که بررسی ما نشان می‌دهد، تاکنون در فارسی توجهی به این جریان مهم فلسفی نشده است. ده‌ها تعیین‌نامه وجود دارد که باید آن‌ها را بررسی کرد. هم‌چنین پیش‌نهاد می‌شود که متون نوشتاری سنت ایرانی به‌منظور پیدا کردن گونه‌های مشابه تعیین‌نامه‌های آلمانی پژوهیده شوند.

پی‌نوشت‌ها

۱. درباره برگردان مناسب دانش‌واژه die Bestimmung در انگلیسی و فارسی جای بحث بسیار وجود دارد که در مجال حاضر نمی‌گنجد. ما در این مقاله اجمالاً از برگردان «تعیین» استفاده می‌کنیم، ولی مترجمان از واژه‌های مقصود، رسالت، پیشه، و فراخوان هم استفاده کرده‌اند.

۲. درباره نسبت سنت تعیین‌نامه‌نویسی و روش‌اندیشی و پروتستان‌تیسیم، به‌ویژه بنگرید به Printy 2013 و Giuseppe 1999.

۳. درباره نسبت کانت با این سنت، به‌ویژه بنگرید به Brandt 2007.

۴. درباره نسبت مندلسون با این سنت، به‌ویژه بنگرید به Beiser 2011.

۵. دراین باره بنگرید به Lorenz 1994.
۶. درباره سنت فلسفه عمومی، به‌ویژه بنگرید به Binkelman 2015.
۷. درباره نسبت اندیشه فیثته با مناقشه خداناباوری، بنگرید به Estes 2010.
۸. درباره واکنش‌ها به این اثر فیثته، به‌ویژه بنگرید به Breazeale 2013.
۹. اطلاعات جامع درباره انتشار کتاب تعین آدمی در سده هجدهم را می‌توان در دیپاچه‌ای که ویراستاران متن آلمانی چاپ متأخر مجموعه آثار فیثته نوشته‌اند مشاهده کرد (Fuchs 1964)، مشخصاً جلد اول، صفحه ۱۴۰ به بعد.
۱۰. اشکالات ترجمه فارسی ما را بر آن داشت که در کل این مقاله متن اصلی آلمانی را ترجمه و استفاده کنیم.

کتاب‌نامه

- فیثته، یوهان گوتلیب (۱۳۹۶)، مقصود/انسان، ترجمه علی فردوسی، تهران: دیپایه.
- فیثته، یوهان گوتلیب (۱۳۹۵)، گفتارهایی درباره رسالت دانشمند، ترجمه اسماعیل سعادت، تهران: فرهنگ جاوید.

- Adler, Hans (1994), "Die Bestimmung des Menschen. Spaldings Schrift als Ausgangspunkt einer offenen Anthropologie", in: *Das achtzehnte Jahrhundert. Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für die Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts*, vol. 18, no. 2.
- Beiser, Frederick C. (2011), "Mendelssohn Versus Herder on the Human Vocation", in: *Moses Mendelssohn's Metaphysics and Aesthetics, Studies in German Idealism*, Reiner Munk (ed.), Berlin: Springer.
- Binkelman, Christoph and Nele Schneidereit (eds.) (2015), *Denken fürs Volk? Popularphilosophie vor und nach Kant*, Würzburg: Königshausen and Neumann.
- Brandt, Reinhard (2007), *Die Bestimmung des Menschen bei Kant*, Hamburg: Meiner Verlag.
- Breazeale, Daniel (2013), "The Checkered Reception of Fichte's Vocation of Man", in: Daniel Breazeale and Tom Rockmore (eds.), *Fichte's Vocation of Man. New Interpretive and Critical Essays*, Albany: State University of New York Press.
- Giuseppe, D'Alessandro (1999), "Die Wiederkehr eines Leitworts: 'Die Bestimmung des Menschen' als theologische, anthropologische und geschichtsphilosophische Frage der deutschen Spätaufklärung", in: *Die Bestimmung des Menschen*, Norbert Hinske (ed.), Hamburg: Felix Meiner.
- Estes, Yolanda and Curtis Bowman (trans.) (2010), *J. G. Fichte and the Atheism Dispute (1798-1800)*, Burlington: Ashgate.
- Fichte, Johann Gottlieb (1964), Gesamtausgabe der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, ed. Erich Fuchs, Reinhard Lauth, and Hans Gliwitzky, Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, ff.
- Fichte, Johann Gottlieb (1846), *The Destination of Man*, trans. Mrs. Percy Sinnett, London: John Chapman.

- Fichte, Johann Gottlieb (1848), *The Vocation of Man*, trans. William Smith, London: John Chapman; 2nd., substantially rev. ed. in Johann Gottlieb Fichte's Popular Works (London: Trübner, 1873).
- Fichte, Johann Gottlieb (1956), *The Vocation of Man*, with an Introduction by E. Ritchie [LaSalle, IL: Open Court,]; 3rd. rev. ed. in The Popular Works of Johann Gottlieb Fichte (London: Trübner, 1889), (Further rev. and with an Introduction by Roderick Chisholm, Indianapolis: Library of Liberal Arts/ Bobbs-Merrill.
- Fichte, Johann Gottlieb (1987), *The Vocation of Man*, trans. Peter Preuss, Indianapolis: Hackett.
- Fichte, Johann Gottlieb (1996), "Reclamation of the Freedom of Thought from the Princes of Europe, who Have Hitherto Suppressed It", in: *What Is Enlightenment?: Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions*, James Schmidt (ed.), Berkeley: University of California Press.
- Fichte, Johann Gottlieb (1965), *Sämtliche Werke*, First Publication, in 6 Volumes, between 1845 to 1846, Berlin
- Fuchs, Erich, Carla de Pascale Marco Ivaldo, and Günter Zöller (eds.) (2005), *Fichte und die Aufklärung*, Hildesheim: Olms.
- Gordon, Alexander (1898), *Dictionary of National Biography*, Sidney Lee (ed.), vol. 53, London: Elder Smith & co.
- Hegel, George Wilhelm Friedrich (1986), *Hegel Scheriften*, Werke 2, Jenaer Scheriften, Suhrkamp, Frankfurt Am Mein.
- Heinz, Marion (1992), "Die Bestimmung des Menschen: Herder contra Mendelssohn", in: *Philosophie der Endlichkeit*, Beate Niemeyer and Dirk Schütze (eds.), Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Hellmuth, Eckhart (2002), "Enlightenment and Freedom of the Press: The Debate in the Berlin Mittwochsgesellschaft, 1783-1784", *History*, vol. 83, no. 271, 420-444
- Hinske, Norbert (1999), "Introduction", in: *Die Bestimmung des Menschen*, Hamburg: Meiner.
- Jacobi, Friedrich Heinrich (1789), *Über die Lehre des Spinoza in Briefen an den Herrn Moses Mendelssohn*, Breslau: Löwe.
- Jannidis, Fotis (2002), "Die Bestimmung des Menschen: Kultursemiotische Beschreibung einer sprachlichen Formel", *Aufklärung*, vol. 14, 75-95.
- Jurewicz, Grazyna (2018), *Moses Mendelssohn über die Bestimmung des Menschen: eine deutsch-jüdische Begriffsgeschichte*, Hannover: Wehrhahn.
- Lorenz, Stefan (1994), "Skeptizismus und natürliche Religion. Thomas Abbt und Moses Mendelssohn in ihrer Debatte über Johann Joachim Spaldings Bestimmung des Menschen", *Moses Mendelssohn und die Kreise seiner Wirksamkeit, Wolfenbütteler Studien zur Aufklärung*, vol. 19, Michael Albrecht, Eva J. Engel, and Norbert Hinske (eds.), Tübingen: Max Niemeyer.
- Pascal, David (2014), "Schicksal/ Verhängnis/ Bestimmung", *Dictionary of Untranslatables; A Philosophical Lexicon*, Barbara Cassin (ed.), Princeton: Princeton University Press.
- Printy, Michael (2013), "The Determination of Man: Johann Joachim Spalding and the Protestant Enlightenment", *Journal of the History of Ideas*, vol. 74, no. 2, April (Article), University of Pennsylvania Press.

بازشناسی کتابِ تعینِ آدمی فیثته ... (میثم سفیدخوش و محمد طهماسبی) ۲۳۱

Raatz, Georg (2014), *Aufklärung als Selbstdeutung: Eine genetisch-systematische Rekonstruktion von Johann Joachim Spaldings 'Bestimmung des Menschen' (1748)*, Tübingen: Mohr Siebeck.

Spalding, Johann Joachim (1776), *Die Bestimmung des Menschen*, 9th Edition, Schaffhausen: Altdorfer.

